

Jemelka, Petr

Environmentální hodnoty a přírodní próza

Studia philosophica. 2022, vol. 69, iss. 2, pp. 7-26

ISSN 1803-7445 (print); ISSN 2336-453X (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/SPH2022-2-2>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.77292>

License: [CC BY-NC-ND 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20230122

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Environmentální hodnoty a přírodní próza

Environmental Values and the Natural Prose

Petr Jemelka

Abstrakt

Na základě reflexe díla tří brněnských autorů (R. Těsnohlídek, J. Mahen a J. Tomeček) se text pokouší obhájit názor o kultivační roli přírodní prózy – v konfrontaci s kritickým pohledem J. Šmajse. Tato oblast umělecké tvorby představuje jednu z možností, jak čelit environmentálnímu žalu. Ten je jednou z významných charakteristik toho, jak lidé v současnosti vnímají stav světa a rizika pro budoucí existenční perspektivy.

Klíčová slova

Přírodní próza – filosofie – evoluční ontologie – výchova

Abstract

Based on the reflection of the work of three authors from Brno (R. Těsnohlídek, J. Mahen, and J. Tomeček), the paper tries to defend the opinion about the cultural role of natural prose – in confrontation with the critical view of the philosopher J. Šmajš. This area of artistic creation represents one way how to face environmental grief. This is one of the significant characteristics of how people currently perceive the state of the world and the risks for future existential perspectives.

Key words

Natural prose – philosophy – evolutionary ontology – education

Soudobý stav světa i různé podoby prognózování příštího vývoje jsou pro stále více lidí zdrojem jak teoreticky poučeného, tak i intuitivně prožívaného pocitu ohrožení¹ a environmentálního žalu.² Tento text je pokusem připomenout v těchto souvislostech pozitivní roli umění.³ Ve snaze nepodlehout fatalismu a „hoří z rozumu“ může pomáhat i umělecká tvorba, která svými vyjadřovacími prostředky kultivuje člověka, jeho vztah ke světu i sebepožívání.⁴ V naší krátké reflexi se zaměříme na přírodní prózu⁵ – a to prostřednictvím pohledu na tvorbu tří autorů, v jejichž díle můžeme nacházet i jisté stopy filosofických či etických inspirací. Nejprve se však pokusme nastínit stručně kontext diskursu o environmentální krizi.

- 1 Zřejmě je vhodné na tomto místě upozornit, že i v případě environmentálních otázek má vedle racionality v jejich vnímání a hodnocení důležité místo také emocionální rovina, která koneckonců tvoří pro každého člověka v průběhu jeho osobnostního vývoje prožitkový původní zdroj vytváření a hodnocení vztahů (k sobě samému, ke druhým lidem, k živým tvorům, k přírodě, k celku světa). Z naší starší literatury lze připomenout práci ČERNOUŠEK, M. *Psychologie životního prostředí...*, novější ucelený vhled do environmentální psychologie nabízí např. STEG, L. – VAN DEN BERG, A. E. – DE GROOT, J. I. M. *Environmental psychology...*
- 2 K environmentálnímu žalu se pozoruhodným způsobem vyjadřuje i H. Librová v práci, která zavrhuje její dlouhodobý terénní výzkum životního stylu dobrovolně skromných domácností, *Věrní a rozumní* (2016). Autorka mj. upozorňuje, že samotný pojem „environmental grief“ nevnesli do diskursu ekologové, ale pochází z oblasti thanatologie (K. A. Kevorkianová) – a je reflektován v převážně většině ženskými autorkami (LIBROVÁ, H. *Věrní a rozumní...*, s. 79). Poznamenejme ovšem, že o žalu psal už v roce 1949 LEOPOLD, A. *Sand County Almanac...* G. Albrecht se pokusil nabídnout v kontextu problému klimatické změny výraz „Solastalgia“ (2003). Z psychologického úhlu pohledu téma řeší např. studie FRAZER, J. et al. *Sustaining the Conservationist...* nebo LERTZMAN, R. *Environmental Melancholia...*, dále uvedme např. esej P. Windleové (WINDLE, P. *The Ecology of Grief...*) apod.
- 3 K rozličným podobám teoretického i uměleckého uchopení environmentálních problémů viz např. GARRARD, G. *Ecocriticism...* nebo výběr z textů HILTNER, K. (ed.). *Ecocriticism...*
- 4 K tomu jen ve stručnosti dodejme, že je pozoruhodně rozvíjena také environmentální estetika, která svoji pozornost zaměřuje jednak na estetickou rovinu samotné přírodní reality a jejího působení na člověka, ale i na problematiku možností a mezí uměleckého ztvárnění přírody v jeho rozličných podobách a formách. Ze značně bohaté textové produkce k tomuto tématu uvedme jen sice dnes již starší (ovšem díky systematickosti velmi cenný) přehled problematiky estetické reflexe otázek prostředí – SEPÄNMAA, Y. *The Beauty of Environment...* Současnou podobu reflexe pak reprezentuje např. CARLSON, A. *Environmental Aesthetics...*
- 5 Systematickou pozornost této problematice u nás věnují např. J. Poláček nebo S. Bartůšková. Z nových zahraničních zdrojů uvedme např. HEAD, D. *Nature Prose...*

Racionalita a emocionalita environmentálního problému

V pokusech nalézat alespoň částečně přijatelná a zároveň uskutečnitelná řešení celku i detailů toho, co bývá souhrnně nazýváno krizí prostředí či širěji globálními problémy, jsou diskutovány různé podoby teoretického myšlení (věda, filosofie, etika) v perspektivách praktických realizačních možností.

Nemálo energie tento diskurs od samého počátku věnuje i sporu o samotnou realnost problému. Např. u nás v 60. letech a v následném normalizačním období někteří ideologové⁶ odmítali uznat existenci problémů prostředí v podmínkách socialistické společnosti s tím, že se potíže týkají pouze kapitalismu. V roce 1973 klade australský filosof R. Routley v důsledku reflexe krizové situace otázku po potřebě nové – environmentální – etiky.⁷ Další podoby nabyt diskurs s technokratickými „těšiteli“⁸ v souvislosti s hrozbou nevratných změn klimatu. Ti stále ještě nejsou ochotni vnímat výstražné symptomy této krize. „Heuristiku strachu“⁹ interpretují jako záludné usilování „environmentalistů“ o uchopení politické moci ve společnosti. Technologický progres (včetně rozvoje a osamostatňování umělé inteligence) považují za bezproblémovou cestu řešení jakéhokoliv zadání.¹⁰

Zde ovšem nechceme přispívat do polemik již dávno běžících. Spíše nám jde o upozornění, že samo *vnímání* závažnosti „problému prostředí“ (resp. problematičnosti vztahu člověka a světa přírody) stojí na základní otázce hodnotové volby. Nebo přesněji na schopnosti či ochotě posuzování oprávněnosti požadavku hodnotové změny v civilizačním směřování antropocénu. Proto je třeba připustit, že otázka lidského rozhodování má v individuálním

6 K tomu viz JEMELKA, P. *Reflexe environmentální problematiky...*

7 ROUTLEY, R. *Is There a Need...*

8 Tento výraz je vypůjčen od U. Eca, který jej ovšem používal v kontextech diskursu o masové kultuře. Viz ECO, U. *Skeptikové...* V souvislosti s diskusí o hrozbě klimatické změny je v našem prostředí nejnámějším odpůrcem uznání rizik V. Klaus (viz jeho kniha *Modrá, nikoli zelená planeta*), popř. nejen s jeho jménem spojené tzv. thinktanky (Liberální institut, Občanský institut, CEVRO). Tématu bylo věnováno 1. číslo 10. ročníku časopisu Sociální studia (2016), nověji kniha sociologa P. Vidomuse (VIDOMUS, P. *Oteplí se...*). Popírání klimatické krize kriticky analyzuje v řadě textů např. americký autor R. E. Dunlap.

9 Toto slovní spojení nalezneme v klíčové práci H. Jonase *Etika odpovědnosti* – a má vyjadřovat motivační roli oprávněných obav z budoucího vývoje civilizace.

10 Sociolog L. Musil označuje ve své shrnující charakteristice názorových postojů vůči problému prostředí tuto pozici jako ideologii technologického růstu. Viz MUSIL, L. *Těžba uhlí...*

i sociálním rozměru také svoje emocionální aspekty. Na tento rozměr probíhajících diskursů *v rámci* environmentálního myšlení upozorňuje např. B. Binka:

Dosavadní vývoj [...] se pohyboval v polaritě emoce ano x emoce ne, která k pochopení možné role citů v ochraně životního prostředí příliš neprospěla. Kromě hlubinně ekologického imperativu „emoce poslouchej na slovo“ a zeleně novopozitivistického imperativu „emoce v poznání přírody za žádnou cenu nepoužívej“ však existuje celá řada jiných přístupů. Například postoj, který kromě poznání faktického světa klade důraz na kultivaci emocí.¹¹

Pokusme se tento motiv rozvinout specifickým směrem – k formulaci jisté obhajoby významu a kultivační role oné oblasti umělecké tvorby, která bývá souhrnně označována jako přírodní próza. K potřebě tohoto apologetického úhlu pohledu nás přitom přivádí jedna z velmi významných podob soudobé environmentální filosofie, resp. jeden z textů J. Šmajse. Autorem již dříve v koncepci evoluční ontologie formulovaný požadavek biofilní transformace kultury je zde rozveden do úvah o nezbytných proměnách vzdělávání, filosofie i umělecké tvorby. Tyto oblasti duchovní kultury by měly čelit dosavadní převaze instrumentální racionality a matematizujícího redukcionismu ve vnímání a „používání“ světa. Šmajš (zřejmě v inspiraci fenomenologické) píše:

Tvrdím, že je čas přejít od dnešní skryté dominance abstrakcí matematiky a fyziky, tedy způsobu myšlení, který žáky a studenty jakoby povyšuje do role vlastníků či správců Země a který je nabádá k technologické přeměně přírody, nikoli k rozvoji poznávání, chápání a uctívání naší mateřské planety.¹²

Již v této obecnější rovině tu ovšem můžeme najít jistý koncepční problém. Na počátku svého textu totiž J. Šmajš napsal:

[...] hodnotu přírody pro člověka a kulturu nevidím pouze v rovině biologicky existenciální, vidím ji také v rovině informační.¹³

11 BINKA, B. *Karel Hynek Mácha...*, s. 162.

12 ŠMAJS, J. *Příroda a kultura...*, s. 127.

13 *Tamtéž*, s. 123.

Tato formulace svědčí o silně redukované axiologické bázi Šmajsova přístupu.¹⁴ Ten však představuje jednu z nejpromyšlenějších environmentálně filosofických koncepcí, jaké lze v soudobém diskursu najít. Myslíme tím především to, že Šmajsova koncepce se primárně nezabývá vytvářením moralizujících návrhů řešení, ale vychází z pozoruhodné odpovědi na otázku po samotném původu onoho problematického vztahu lidstva a přírody.¹⁵ Proto nám zde nejde o kritickou destrukci evoluční ontologie, ale o alespoň částečné vymezení prožitkové emocionální oblasti, která by měla být pozitivněji hodnocena v úsilí o rozvoj tohoto jinak nesporně radikálního filosofického úhlu pohledu. Pokusíme se k této snaze přispět konkrétnějším pohledem na tvorbu několika našich autorů přírodní prózy, abychom poopravili Šmajsovův kritický pohled na úroveň této oblasti umění – aniž bychom ovšem usilovali o pietní lpění na dílech dnes již nutně archaických, která již nedokáží vyvolat patřičnou pozitivní odezvu.

Přírodní próza a hodnotová kultivace

V uvedeném textu se totiž J. Šmajš vyjádřil právě k tomuto tématu. Nejprve tu přiznává krásné literatuře pozitivní roli zejména v kultivačním zaměření na děti a mládež. Ovšem hned dodává, že zatím je

14 Tuto námitku lze ostatně vztáhnout i na již dříve Šmajšem formulované problematické stanovisko evoluční ontologie vůči etice.

15 Ve stručnosti to lze formulovat tak, že na rozdíl od variant, které hledají různé konkrétní „viníky“ (např. judaisticko-křesťanská tradice, Descartes, Galileo a matematizace pohledu na svět aj.) vadného nastavení vývojové trajektorie moderní civilizace, dospěl Šmajš k závěru, že podstata problému má hlubší kořeny. Podle Šmajše je „pes zakopán v ontologii“ – to znamená, že jde o skutečné dilema: podstatou evolučního zformování lidskosti je vytvoření kultury jako principiálně protipřírodní kvality a aktivity. Člověk se evolučně vymanil z živočišné formy existence vytvářením protipřírodně zaměřené kultury (resp. technosféry jako konkurence původní biosféry). Šmajš tak dokázal dát nový význam a obsah pojmu „odcizení“, když hovoří o dvojí podobě pozemské evoluce. Kultura zde není vnímána jako pokračování přírodní evoluce, ale jako druhá vývojová linie, která je přímo založena na opozici vůči přírodě. A pokud jde o řešení, ono dilema lze překonat jedině tím, že si tuto fatální určenost lidského bytí jako bytí protipřírodního lidé uvědomí a budou usilovat o racionální cestu zmírňování důsledků – cestou tzv. biofilní transformace kultury, cestou záměrného umenšování jejího protipřírodního působení.

[...] literární umění zaměřeno hlavně na hodnotu člověka a jeho nejrůznější partnerské aféry, nikoli na řád, jedinečnost a hodnotu přírody.¹⁶

Dokonce tento (dle mého soudu notně zjednodušený) názor opírá o odmítavou formulaci Z. Škorpíkové, podle které „... umění je jen jeden ze způsobů, jimiž se rozum zhlíží sám v sobě, a jinou hodnotu nemá a mít nemůže“.¹⁷ Zde se chce podotknout, že takovéto vnímání umění jako jakési nadbytečné „samohany“ zapomíná na důležitost citů a prožitků v lidském životě a na jejich motivační roli. Umělecké dílo pravděpodobně osloví více lidí než abstraktní teoretické pojednání.¹⁸

Pro naše zaměření se stalo počátečním podnětem Šmajsovo značně zjednodušující odmítnutí dosavadní podoby literárního ztvárnění vztahu člověka a přírody, které našlo tento svůj konkrétní výraz:

Brno má sice slavnou tradici přírodní prózy, kterou připomínají např. jména Rudolf Těsnohlídek, Bratři Mrštíkovi, Stanislav Kostka Neumann či Jaromír Tomeček, ale tento antropocentricky estetizující přístup k přírodě se dnes vyčerpává. Literární autoři v něm tematizovali zejména své vlastní způsoby prožívání světa, svůj obdiv přírodní harmonie, své porozumění fragmentům živé přírody.¹⁹

Ponechme stranou otázku, zda i evoluční ontologie koneckonců není tematizováním Šmajsova prožívání světa a obdivu k přírodní harmonii.²⁰ Raději se pokusíme zpochybnit ono jednoznačně odsuzující tvrzení o estetizujícím antropocentrismu odkazem na dílo vybraných brněnských autorů přírodní prózy – Těsnohlídka, Mahena a Tomečka.²¹ Jistě bychom mohli podrobit zkoumání i další reprezentanty tohoto žánru (zůstaneme-li u brněnského

16 ŠMAJS, J. *Příroda a kultura...*, s. 130. Zde se přímo nabízí odkaz na Hostinského naturalistický požadavek, formulovaný ve stati *Darwin a drama* z roku 1873.

17 *Tamtéž*.

18 O tom ostatně svědčí i autorova zkušenost s tím, jak vysokoškolstí studenti hodnotí Šmajsovy texty – velmi často rezignují právě v důsledku přílišné abstraktnosti a formulační nestravitelnosti.

19 ŠMAJS, J. *Příroda a kultura...*, s. 131.

20 Zřejmě na rozdíl od J. Šmajse zastávám názor, že filosofie je (a měla by být) autorskou záležitostí, vyjádřením toho, jak filosof svět a člověka vnímá, prožívá a chápe, motivován snad i intenzivněji než o objektivitu usilující vědec pozitivistického ražení.

21 Přesněji bychom měli připomenout, že s Brnem byli tito autoři spjati svým životem a tvorbou,

prostředí, pak např. J. Marchu, J. V. Plevu nebo Vl. Pazourka), ovšem dva z těch vybraných J. Šmajš přímo jmenuje jako reprezentanty estetizujícího antropocentrismu a tu bylo výchozím motivem uvedení tohoto hodnocení na pravou míru.

Dalším z důvodů našeho výběru bylo i připomenutí několika životních výročí. Od narození J. Mahena a R. Těsnohlídka letos uplyne 140 roků a čtvrt století nás dělí od úmrtí J. Tomečka. Naše sonda se pokusí takto propojit pohled na brněnskou literární kulturu meziválečnou²² i poválečnou prostřednictvím odkazu na některé styčné body v životě i tvorbě těchto tří autorů. Svoji roli sehrálo i to, že v díle každého z uvedených autorů můžeme nacházet filosofické inspirace, které se promítly do jejich postoje vůči přírodě i do etické a výchovné dimenze jejich díla.²³

„Prokletý básník“ Rudolf Těsnohlídek

Pokud pohlédneme z naší perspektivy na dílo Těsnohlídkovo, pak se prvotně jeví ona kritická poznámka o antropocentrismu jako oprávněná. V pohádkové knížce *O zakleté Lúčance* je personifikovaně ztvárněna dokonce příroda neživá – geologické síly a procesy. Také jeho nejslavnější próza o životních osudech lišky Bystroušky (vznikla na základě Lolkových humorných ilustrací) je antropomorfizací světa zvířat. Nejen sama hrdinka příběhu naplňuje zobrazení lidských vlastností prostřednictvím zvířat v bajkách,²⁴ ale je představena i v tradiční pohádkové podobě prohnáného protivníka poněkud hloupých či zlomyslných lidí.²⁵ A přece i tato Těsnohlídkova groteska v sobě nese poselství

ne tak původem – scházejí se zde dva rodáci čáslavští (Těsnohlídek a Mahen) a jeden kroměřížský (Tomeček).

22 Mimo to byli všichni tři námi vybraní autoři spojeni s brněnskou redakcí *Lidových novin*.

23 Reprezentují tak i rozdílnost dalších motivací umělecké tvorby – od víceméně intuitivního okouzlení životem a přírodou (Těsnohlídek) k pohledu poučenému teorií i intenzivnější podobou kontaktu s přírodou (rybářství, myslivost – Mahen i Tomeček). Jistou subjektivnější roli v tomto výběru sehrálo i to, že v díle všech tří autorů nalézáme konkretizován zvířecí motiv (liška), jehož stopu nacházíme v evropské i mimoevropské kulturní tradici (od antiky až po současnost).

24 Odkázat můžeme mimo klasických bajek i na středověký francouzský soubor *Román o Lišákově* (včetně dalších následných literárních ztvárnění – o něco mladší vlámská a německá verze *Reineke Fuchs*, zpracování Goethovo či našeho Klácela).

25 Viz např. pohádková knížka J. Lady *O chytré kmotře lišce*.

o kráse přírody a oslavu života v jeho neutuchajícím pokračování. Janáčkovu uchopení tématu v libretu opery ještě zesiluje etické poselství. Janáček (na rozdíl od Těsnohlídka) nechává Bystroušku zahynout střelou pytláka. Je to důsledek pro tuto dobu typického chování člověka ke zvířatům. Opakovaně tak slyšíme Bystrouščinu zvolání: „Bít, zabít, jen proto, že su liška!“²⁶ Liška je „škodná“, která má být hubena. A přece je tu vždy nová naděje, nová Bystrouška se zase objevuje před očima zmoudřelého zestárlého revírnicka jako symbol nezníčitelné síly života.

Etickou hladinu v nenásilném vyjádření můžeme najít i v Těsnohlídkově textu pro děti. *Čimčírýnek a chlapi* je povídka s pohádkovými motivy. Líčí prázdninová dobrodružství chlapců z Těsnohlídkovi důvěrně známého prostředí Bílovic nad Svitavou. Chlapci se přátelí s ptáky a zvířaty, chrání je – ba dokonce rozumějí jejich řeči.²⁷ V poněkud posmutnělém závěru Těsnohlídek píše o tom, že děti nutně vyrostou a ztratí schopnost rozumět zvířatům – ztratí tedy dětské čisté a radostné vidění světa a fantazii.

Zcela zvláštní postavení v Těsnohlídkově tvorbě zaujímá rozsáhlá groteskní dystopie *Vrba zelená*. Jazykově i celkovou formou velice svérázný text snad vznikl jako parodie na *Továrnu na Absolutno* a na *Krakatit*.²⁸ Je jakýmsi snovým obrazem budoucího světa po zhroucení civilizace, kdy lidé žijí vesměs prostým životem v přírodě pohlcující neodvratně zbytky měst. Dorozumívají se zvláštním argotem a zdrojem humorných i vážnějších situací je především výměna mužských a ženských rolí.

Důvodem zhroucení moderní civilizace byla neúcta k přírodě a šílený shon moderní civilizace.²⁹ Nejde tu sice o hlavní téma této zvláštní knihy, která chtěla být textem především humoristickým (s ironickým nadhledem pohlížející především na vztahy mezi muži a ženami). Ona zkáza civilizace je však původní příčinou celé vykreslené situace. Proto bychom si snad mohli dovolit naznačit i jistou hypotézu o možné Těsnohlídkově inspiraci.³⁰ Tou

26 JANÁČEK, L. *Liška Bystrouška...*, s. 49–50.

27 Tyto motivy nalezneme i v Těsnohlídkově nepříliš zdařilé veršované skladbě *Cvrček na cestách*. Hlavním posláním tohoto textu je však propagace Sokola jako smysluplné náplně dětského volného času.

28 GOLOMBEK, B. R. *Těsnohlídek...*, s. 40.

29 TĚSNOHLÍDEK, R. *Vrba zelená...*, s. 245.

30 Obvykle se jako Těsnohlídkův významný inspirační zdroj uvádí dílo Hansumovo (ovšem ještě v jeho „přednacistickém“ období), oslavující prostý život a krásu severské přírody.

by mohl být kritický pohled na soudobou civilizaci v díle vitalisticky orientovaného filosofa Theodora Lessinga. I on totiž skepticky vnímal moderní dobu jako smyslu zbavené pachtění, které vyústí v katastrofu.³¹

„Prokletý básník“ plaché povahy,³² v mládí anarchista, romantik, dekadent, modernista okouzlený impresionismem, ale i válečný zpravodaj a vynikající znalec lidské povahy (viz jeho proslulé soudničky). To vše spoluutváří obraz autora, který zanechal výraznou stopu i v pohledu na život a přírodu.³³ A právě tato stránka jeho díla přetrvává dodnes (i díky Janáčkově) ne pouze z pochybných pietních důvodů.

Jiří Mahen, aneb Komu dávala liška dobrou noc

Významnou a všestrannou osobnost brněnského kulturního života J. Mahena spojuje v našem úhlu pohledu s R. Těsnohlídkem mnoho. Čáslavské rodiště a dávné přátelství (pokračující i v Brně – nejen v redakci *Lidových novin*), anarchistické ideály mládí i (opět) jistý vliv Hansumův. A také zmíněné lišky.

Tato šelmička je totiž vypravěčkou Mahenovy pozoruhodné knihy pohádek *Co mi liška vyprávěla*.³⁴ Nalezneme zde celou řadu příběhů o zvířatech. Část tvoří pohádky (či spíše báje) o původu některých zvířat, další příběhy jsou reflexí problematického lidského vztahu k živým tvorům. Mahen tu poznamenává:

O lidech liška vyprávěla nerada [...] však se jinde o každém jejich nejmenším hnutí namluví a napíše dost.³⁵

31 Některé jeho texty překládala další z pozoruhodných moravských autorek Anna Pammrová (T. Lessing, *Dějiny jako usnutí smyslu v nesmyslné*).

32 GOLOMBEK, B. R. *Těsnohlídek...*, s. 4–6.

33 Mimo uvedená díla však netvoří reflexe přírody výrazný samostatný motiv Těsnohlídkovy prozaické tvorby (oblastí jeho lyriky se zde nezabýváme).

34 Mahen však nezůstal jen u lišky imaginární. Po určitou dobu doma choval liščí mládě. V městském bytě to bylo zdrojem veselých příhod i obtíží, takže nakonec byla liška vypuštěna do přírody (MAHENOVA, K. *Život s Jiřím...*, s. 88).

35 MAHEN, J. *Co mi liška...*, s. 6.

Setkáme se zde i se soudem zvířat nad člověkem.³⁶ Ten se napraví, když na vlastní kůži pocítí útrapy, které zakoušejí od lidí zvířata. V závěrečném příběhu *Noc duchů* pak lidé a zvířata bok po boku bojují proti společnému nepříteli.

* * *

Vrátíme-li se k souhrnnější charakteristice Mahenovy tvorby a inspirací, pak uvedme, že v mládí anarchista Mahen s oblibou četl Kierkegaarda, posléze pak Nietzscheho a Bergsona. To ve své monografii Š. Vlašín odsoudil jako „filosofický balast“ iracionalismu.³⁷

Ovšem Mahen nebyl ovlivněn zdaleka jen tzv. iracionalismem, ale důležitá pro něj byla i věda. Byl nejen vášnivým rybářem (odmítajícím ovšem bezohledné kořistění),³⁸ ale svůj zájem o svět vod a ryb zúročil i v odborné ichtyologické a zoogeografické práci.³⁹ Při tomto výzkumu faktograficky zpracoval (za pomoci manželky) značné množství biologického materiálu.⁴⁰ Mimo to byla jeho odborným zájmem i entomologie.

Pro náš úhel pohledu je ovšem nejzajímavější Mahenova *Rybářská knížka*. Črty, fejetony a mikropovídky jsou uspořádány na časové ose roku v přírodě.⁴¹ Mahen tu zpracoval do půvabně čtivé podoby své výpravy za moravskými a slovenskými rybami.

Úvodním mottem se hlásí k Bergsonovi a ke vnímání sounáležitosti všeho živého.⁴² A především k tomu, co nazývá mužným poměrem k přírodě, novým gentlemanstvím. Jako negativní pohnutku zmiňuje také dosavadní

36 Tento motiv se objevuje i v Mahenově *Rybářské knížce* (s. 176–183).

37 VLAŠÍN, Š. *Jiří Mahen...*, s. 146–150.

38 Mahen byl také spoluzakladatelem I. sjednocené moravské rybářské organizace. Ta se zasloužila také o (v té době ne ještě obvyklé) vysazování ryb do vodních toků a o ochranu přírody – Mahen odhalil příčinu masového úhynu ryb v Dyji, když prudká průtrž mračen vypláchla do řeky brněnskou kanalizaci. Obdobný případ popisuje i J. Tomeček v *Admirálu na Dyji* (s. 61).

39 Viz MAHEN, J. *Částečná revize ryb...* i další odborné texty.

40 MAHENOVÁ, K. *Život s Jiřím...*, s. 100.

41 Paralelou může být Čapkův *Zahradníkův rok* nebo *Myslivcův rok* Jana Vrby.

42 Prvá dvě vydání *Rybářské knížky* otevírá citát z Bergsonova *Tvořivého vývoje*: „Instinkt je sympatie. Kdyby mohla tato sympatie svůj předmět rozšířit a mohla o sobě samé reflektovat, podala by nám klíč k životnímu dění.“ Pozdější edice tento citát uvádí v závěrečné redakční poznámce.

neuspokojivé pokusy naší literatury o ztvárnění pohledu na přírodu. Jsou – podle Mahena – poznamenány antropocentrickou deformací,⁴³ estétstvím a moralizátorstvím:

A tak se stala tahle knížka jakýmsi literárním faktem i protestem zároveň... Což si někdo myslí, že se to odbude lyrickými knížkami začínajících básníků nebo morálními výklady lidiček, kteří se domnívají, že problém gentlemanství se rozluští prostě tím, že člověk ve všem bude vidět člověka? Člověk jako střed přírody: což to není obehnaná a nemotorná písnička, kterou hraje na flašinetě světa nějaký Pán Bůh invalida?⁴⁴

Antropocentrismus ovšem není podle Mahena jen problémem naší literatury, ale poznamenává hodnotově nešťastně celý pohled moderního člověka na přírodu:

Ryba, toť věc k jídlu, les, toť věc do kamen, strom je buď užitečný, nebo neužitečný [...]. Za vším vykukuje tvář našeho prapradědečka z dob, [...] kdy všechno v nás reguloval jenom hlad – a tenhle náš prapradědeček byla ovšem intelligence sama – což?⁴⁵

A pokud snad někdo hledá i jakési vyšší či vznešenější hodnoty, pak stejně je tomu obvykle skrze zorný úhel prázdného estétství:

Příroda dekoruje lidskou tvář, příroda dekoruje dokonce lidskou morálku [...] dekorování člověka přírodou dopadne často, nedáme-li si pozor, jako blasfémie.⁴⁶

V tomto Mahenově kritickém pohledu nacházíme odmítnutí sebestřednosti moderního člověka, bránící pochopit přírodu i život:

Za každým keřem vidí sebe, vidí „krásu“, vidí „pravdu“ – zatím co velká Příroda roztahuje nad tímhle lidským mrzáctvím svoje mraky jako plášť milosrdenství.

43 Takto kritizuje i dalšího z klasiků přírodní prózy J. Vrby (MAHEN J. *Rybářská knížka...*, s. 33) a naopak pozitivně hodnotí starší knihu Thomayerovu (*Příroda a lidé*).

44 MAHEN, J. *Rybářská knížka...*, s. 32–33.

45 *Tamtéž*, s. 33.

46 *Tamtéž*.

Ona, která nemluví, která je „necitelná“, bije hromem a vraždí, kdy chce a jak chce. Matko, vím to: neporozuměj ti než skutečně chlapské duše a nebudou k tobě upřímní než lidé, vychovaní sebekázní a utuženou vůlí.⁴⁷

Pro tuto výchovu je podle Mahena důležité také vydávání informativních (bohatě ilustrovaných) knih o přírodě, tak jak je tomu v zahraničí:

A já bych chtěl mít u nás pro to gentlemanství k přírodě celé knihy i o „neživých“ věcech – tedy např. o javorech, topolech, o říčních nánosech a jejich půvabech atd. zase do nekonečna.⁴⁸

Tuto výchovu k novému vztahu vůči přírodě a živým bytostem Mahen považuje za významnou součást celkové hodnotové proměny moderního člověka. I proto nebude snadná ani rychlá:

Mužný poměr k přírodě je částí nové renesance evropského lidstva, částí nového gentlemanství, kterému tak těžko zvykáme, poněvadž tohle gentlemanství není módou a není na prodej. Nemysleme si, že se mu naučíme za deset, za padesát let.⁴⁹

Můžeme tak nyní jen krátce poznamenat, že v dané době byla ona Mahenova formulace potřeby najít (či vybudovat) kvalitativně nový vztah člověka k přírodě pozoruhodným a výjimečným podnětem. Svědčí o vyzrálosti Mahenova pohledu. V kontextu dnešních snah o tvorbu environmentálně etické a estetické podpory pro nalezení východiska z krize tak neobstojí ani zmíněná Vlašínova kritika,⁵⁰ ale ani Šmajsova výtka na adresu údajného antropocentrismu.⁵¹

47 *Tamtéž*, s. 34–35.

48 *Tamtéž*, s. 34.

49 *Tamtéž*, s. 32.

50 Vlašín píše: „Zabředá tu do úvah až mystických [...] uvažuje o věčnosti ryb a upadá při tom do tónů hlasatele evangelií. Znovu se vrací víra v možnost posmrtné existence, i když ne v tradiční náboženské formě křesťanské, spíše v některé východní podobě s vírou v převtělování.“ (VLAŠÍN, Š. *Jiří Mahen...*, s. 150.)

51 Mahen píše: „Ale což je možno, aby člověk byl normou všehomíru? [...] To by bylo strašně nespravedlivé pro zvířata.“ (MAHEN, J. *Rybářská knížka...*, s. 123.)

Vítr jménem Jaromír⁵²

Třetím z autorů našeho výběru je Jaromír Tomeček – slovy přátel i „přírodní úkaz“, „moravský Seton“ či „zelený Jaromír“. Jeho celoživotní nesmírně rozsáhlé dílo je (na rozdíl od výše zmíněných autorů) zcela věnováno umělecké reflexi přírody a lidského vztahu k ní. Je tvořeno povídkami a novelami, črtami a fejetony i lyrickým uchopením krásy krajiny, životních dramát a ceny života každého tvora. Působil ovšem i jako publicista a proslul jako moudrý moderátor televizního cyklu *Lovy beze zbraní*.

Trvalou nezbytnou inspirací mu byla hudba (zejména Mahler a Janáček). V knize k životnímu jubileu *Lásky* Tomeček také vzpomíná na dětskou četbu (Karafiát, Verne, Kipling, London, Ebner-Eschenbachová aj.). Filosoficky byl ovlivněn Bergsonem a jeho následníky,⁵³ Emersonem a Thoreauem (*Walden*), ale i Platónem.⁵⁴ S. Bartůšková uvádí také Darwinův evolucionismus a pozoruhodnou ekologickou teorii Johanna von Uexküllla.⁵⁵

Tomečkovo hluboce eticky a esteticky zakotvené dílo vznikalo v průběhu jeho života díky intenzivnímu kontaktu s přírodou divokou i městsky civilizovanou. Dětství prožil v okouzlujících kroměřížských zahradách⁵⁶ i v divočejší přírodě okolí města, v mladém věku strávil řadu let na Zakarpatské Ukrajině a posléze se jeho domovem stalo Brno. Až do pozdního věku vyrážel na výpravy na Pálavu a do lužních lesů jižní Moravy. Lov a rybolov v divočině polonin přetavil v „lovy beze zbraní“ a tyto zážitky doplňoval i humornou fabulací (např. ve fejetonu *Tajemný šupinatec, máslíčko a petrželka*). V jeho textech se spojuje životní filosofie, botanika, zoologie i astronomie do velké oslavy posvátnosti živé přírody. Člověk Tomečkovi není středem zájmu, ale autor odkazuje na naše začlenění do světa a věčného trvání přírody navzdory smrti a zániku. Ty ostatně vnímal jako součást běhu života (např. povídka *Zelené miserere*).

52 Takto nazval svoji báseň (1960) o Tomečkovi jeho přítel básník Jan Skácel (následně tak pojmenoval i souborné vydání tří básnických sbírek – 1966).

53 K nim patřil i E. Rádl, z novějších autorů francouzský filosof a estetik R. Caillois (editor pozoruhodného sborníku *Le robot, la bête et l'homme*, 1965); o bergsonovské inspiraci svědčí např. pasáže z jeho *Zobecněné estetiky* (1962), kde se zabývá problematikou instinktu u hmyzu a u člověka.

54 HOŠŤÁLEK, A. *Sláva pozemská...*, s. 60.

55 BARTŮŠKOVÁ, S. *Čím vším byl...*, s. 68–70.

56 Jen pro zajímavost dodejme, že v tomto prostředí prožil v mládí bezprostřední intenzivní dotek náboženské víry Vl. Hoppe.

Současně však Tomeček promítl do svých poválečných próz sílící zájem o reflexi společenského dění v kontextu antropogenních proměn krajiny.⁵⁷ Od 50. let tak Tomeček do svých próz zakomponoval téma ochrany přírody, neboť intenzivně prožíval úzkost z lidských zásahů. Tuto úzkost (současné však i naději v lidský rozum) snad nejlépe ilustruje kniha *Admirál na Dyji* (1962). Prostřednictvím jejího hrdiny autor vyjádřil svoji nejistotu nad melioračními zásahy do krajiny jihomoravských lužních lesů. Celá kniha však končí optimistickým slibem promyšlené péče a kultivace krajiny, která bude zárukou harmonického spojení lidských a přírodních zájmů. Dílo vzniklo ještě před vytvořením Novomlýnských nádrží, jejichž projekt rozpoutal intenzivní diskusi.⁵⁸

Tyto do uměleckého díla přetavené obavy, pochybnosti i optimismus v pohledu na proměny přírody naší země jsou svědectvím o Tomečkově hlubokém prožívání problematiky péče o krajinu a přírodu. A navíc tímto tematickým zaměřením a kvalitou uměleckého zpracování Tomeček dokázal vrátit přírodní próze její oprávněné místo v naší literatuře.

Poněkud překvapivě však Tomeček dospěl na sklonku života i k jisté skepsi⁵⁹ vůči ekologickým aktivistům, kteří podle něj nejsou v intenzivním reálném kontaktu s přírodou, a proto nejsou jimi naznačovaná řešení bezproblémová. V rozhovoru s publicistou A. Hošťálkem k tomu uvedl:

Byl jsem notář, úředník, novinář a nedovedu se dívat na svět romanticky. Takže se rozcházím v mnohém s dnešní ekologií. Mě by nestrpěli „zelení“, jakkoli padám na kolena před jejich úsilím. Ono se to hezky káže od lustru a ústředního topení. Těžko by však někdo z těch kazatelů šel znovu do jeskyně a k louči. My jsme v situ-

57 V jediné dosud existující monografii o Tomečkovi S. Bartůšková (zřejmě pod jistým ideovým tlakem doby) píše: „Autorova původní koncepce přírody tak přerůstá v socialistický humanismus v marxistickém smyslu.“ (BARTŮŠKOVÁ, S. *Jaromír Tomeček...*, s. 108.) Je to zřejmě jistý pokus o preventivní apologetiku, aby jen o několik stran dále autorka zmínila Tomečkovu panteistickou tendenci (*tamtéž*, s. 116).

58 O dva roky později v knize *Zemí réвовého listu* Tomeček vyjádřil určité pochyby o tomto projektu (s. 100), současně i tento text vyjadřuje naději, že se na jihu Moravy podaří vytvořit harmonickou funkční krajinu (s. 107).

59 V humorném fejetonu *Tajemný šupínatec, másličko a petrželka* Tomeček kritizuje zaslepenost teoretiků, kteří nevnímají skutečnou krásu přírody. Na obranu tvůrčí fantazie dodává: „[...] zelená tajemství milují nepojmenovaná“ (s. 9).

aci, kdy nás příroda musí živit, a tak hledíme vše porovnávat tak, aby se vlk nažral a koza zůstala celá. Není to vůbec jednoduché.⁶⁰

* * *

Pohlédneme-li na spjatost Tomečkova života a jeho literárního díla, jako bychom tu zaslechli ozvěnu Mahenova „[...] lepší rozbité boty vandrem po světě než dvacet románů o irémských zahradách a jiných dekorativních zázracích.“⁶¹ Tomeček sice byl zdatným (a u přátel oblíbeným) fabulátorem, jádro jeho tvorby však vždy čerpá z osobních zážitků a pozorného sledování dění v přírodě. Dokázal zachytit prchavé okamžiky poetických nálad, ale i životní dramata – od tvorů takřka neviditelných (povídka *Oslíčково ranní dobrodružství*) až po medvědy, rysy a samozřejmě i člověka.⁶² Proto byl také někdy nazýván moravským Setonem. Jeho poutavé a dějově bohaté příběhy zvířat lze užít i jako odmítavý argument proti názoru S. Bartůškové na meze uměleckých možností přírodní prózy. Tato autorka totiž považuje život zvířat za natolik nezajímavý a monotónní, že „zůstává otevřená otázka, je-li vůbec žánr přírodní beletrie vhodný k románové tvorbě“.⁶³

Oponovat můžeme např. poukazem na dílo Setonovo či Williamsonovo; náš J. Vrba dokonce učinil hrdinou románu strom. V konkrétním případě prací Tomečkových je tomu obdobně. Již v prvotině *Vuů se směje* (1944) jsou hrdiny dramatických příběhů zvířata – mj. se tu opět setkáváme s liškou, která je hrdinkou titulní povídky.⁶⁴ Ve stejném roce vyšla i další kniha – *Stříbrný lípan*. Je to román, provázející čtenáře životem ryby. Tomečkův text se může směle měřit s Williamsonovým *Nesmrtelným lososem* (1935). Obdobně je tomu i v případě novely *Ryba a hvězda* (1945). Kvalitní a čtenářsky vděčné jsou i další Tomečkovy práce, které se zaměřují na dramatické, osudové či naopak

60 HOŠŤÁLEK, A. *Sláva pozemská...*, s. 59.

61 MAHEN, J. *Rybářská knížka...*, s. 35.

62 V novele *Mezi dvěma výstřely* Tomeček vytvořil pozoruhodný kritický protipól k baladickému Olbrachtovu příběhu zbojníka. Snad zde sehrálo roli i to, že Tomeček v zakarpatských pralesích zažil (a přežil) útok, při němž po něm střílel pytlák či lupič.

63 BARTŮŠKOVÁ, S. *Jaromír Tomeček...*, s. 61.

64 Pro zajímavost uvedme, že v jiné z povídek tohoto souboru je poněkud záhadná zmínka o „jednom Čáslaváku“ (TOMEČEK, J. *Vuů se směje...*, s. 42). Snad není hypotézou příliš smělou, že by tu mohlo jít o Tomečkovo kryptické uctění památky nacisty popraveného Vladislava Vančury.

komické okamžiky v životě zvířat. My zde ještě zmiňme sbírku povídek *Psí hlas* (1979), která svědčí o Tomečkově hlubokém prožití sounáležitosti se psy jako zvířaty, která jsou již po tisíciletí svými životy spjata s životy a osudy lidí. Tomeček tak navázal na velmi oblíbený motiv, který má i v naší literatuře své tradiční místo a je dodnes čtenářsky velmi atraktivní.⁶⁵

Omezili jsme se zde jen na několik příkladů, které jsme vybrali z pestré nabídky Tomečkových próz. Snad bychom nyní mohli naši výpravu do polonin, lužních lesů i městských parků na tomto místě uzavřít s tím, že Tomečkovo dílo dodnes čeká na ucelené zhodnocení – po vydání monografie S. Bartůškové J. Tomeček ještě zdaleka svoji tvorbu neuzavřel. I tak jej však můžeme plným právem označit za nejvýznamnějšího představitele naší moderní přírodní prózy. Více než půl století tak vznikalo umělecké dílo filosoficky zakotvené ve vědomí nenahraditelné sounáležitosti živé přírody, která je domovem všem tvorům včetně člověka. Jaromír Tomeček nepocítoval potřebu své čtenáře poučovat⁶⁶ nebo ve svých pracích nad únosnou míru moralizovat. Spíše nabídl reflexi osobních prožitků, dojmů a nálad jako východisko k zamýšlení. Svým dílem přispěl a snad i nadále bude svými knihami přispívat ke kultivaci čtenářů, k posilování vědomí křehkosti a nesamozřejmosti života každého tvora. Probouzí schopnost ocenit fantazii, která nám dovoluje nevycházet z údivu nad maličkostmi a intenzitou prožitku zdánlivě prostých událostí přírodního dění. Dovoluje nám zahlédnout mihnutí oranžového plamene liščího ohonu, stříbrný záblesk ryby v tůni, zeleného lučního koníka nad hlavami spěchajících chodců. Pomáhá nezapomínat ani ve městě na les, rostliny, zvířata a ptáky.

* * *

Snad se nám v tomto krátkém výletu do lesů, vod a strání tří brněnských autorů podařilo problematizovat kritické poznámky, které obviňovaly šma-

65 Připomeňme texty Čapkovy nebo pozoruhodnou práci J. Marka *Psí hvězda Sirius* (1982), které nabízejí spíše humorný pohled na soužití lidí a psů. Z klasické tvorby stojí za připomenutí nedávno znovu vydaná kniha *Krambambuli* M. von Ebner-Eschenbachové nebo *Čutora – pes s charakterem* (S. Márai), které reflektují i tragické tóny tématu.

66 Příímý osvětový záměr má snad jen jeho nepřítelš zdařilá kniha *Les u řeky* (1954), přibližující dětskému čtenáři dění v přírodě v průběhu střídání ročních dob prostřednictvím drobných epizod ze života hmyzu, veverek, zajíců a dalších zvířat (zde ještě představovaných pod zorným úhlem jejich „užitečnosti“ či „škodlivosti“). Zajímavostí v oblasti vzdělávací je vydání Tomečkem přepracované části Savci z Brehmova *Života zvířat* (1974).

hem přírodní prózu z antropocentrické sebezahleděnosti. Jistě – Těsnohlídkova (a Janáčkova) Bystrouška je zčásti vykreslena antropomorfně, jako postava z bajek. Poselství jejího příběhu však nespočívá v alegorii lidských nectností, ale v oslavě života. Nejen toho lidského, ale života všech tvorů jako věčné, a přece křehké hodnoty.

Příroda v zobrazení touto literární formou není abstraktním estetizovaným konstruktem, idylickou rajskou zahradou. Přitažlivost této literární formy lze spatřovat v realnosti zobrazení, v nezastírání strážní existence, v přítomnosti smrti jako součástí plnosti života.⁶⁷ Ve střetech s přírodními silami i lidskými zásahy svádějí zvířecí hrdinové těchto příběhů svůj každodenní boj o přežití, ale prožívají i chvíle klidu a pohody. Příroda je domovem všem živým bytostem; na to pomáhá tento literární žánr nezapomínat.

Umělecká tvorba tak může být dobrým motivujícím podnětem i v oblasti výchovy. Josef Šmajš v uvedeném textu píše, že ve vzdělávání by žákům neměly být nadále nabízeny jen

[...] život ignorující abstrakce matematické, geometrické a fyzikální. Na samém počátku vzdělávacího procesu musíme tyto tradiční úzké abstrakce podřídít širšímu filosofickému poznání obecnému a k životu uctivým abstrakcím biologickým a kulturním.⁶⁸

Tu ovšem nezbyvá než kriticky podotknout, že soudobé environmentální problémy (resp. celek krize prostředí) nevznikají ani tak jako důsledek havárií či dysfunkce technických struktur. Jsou výslednicí úspěšnosti technologií, které dokáží velmi efektivně realizovat lidmi stanovené cíle. Má-li tedy být cestou z této katastrofické trajektorie naší civilizace hodnotová změna v podobě biofilní transformace kultury, pak je třeba hledat neméně efektivně působící prostředky. Můžeme proto vyjádřit obavu, že abstraktní forma výpovědi o *kategoriích* příroda, kultura atd. takovouto kultivační a výchovnou roli může plnit jen velmi obtížně a vždy menšinově. Oblast krásné literatury (a v ní přírodní próza) je jen malým, přesto však zřejmě důležitým prostředkem, jak ony obecné hodnoty života a krásy a důležitosti přírody v konkrétnějším ztvárnění přiblížit širšímu okruhu čtenářů, než mohou dokázat texty filosofické či etické. Ostatně – i k nim může tato literatura ukázat cestu.

67 Viz např. Tomečkovo *Zelené miserere*.

68 ŠMAJŠ, J. *Příroda a kultura...*, s. 128.

Ani my bychom však neměli končit pouze kriticky. Naše obrana přírodní prózy si je vědoma toho, že význam této umělecké formy má své meze v podobě reálného zájmu čtenářů. Pietní důvody a nostalgické vzpomínky na staré knížky z dětství nestačí. Je třeba vhodně volit v nabídce, citlivě redigovat v případě obnovených vydání a především sledovat a hodnotit i tvorbu novou. Pokud zatím zastáváme názor, že čtení je jednou z nejdůležitějších kulturotvorných i socializačních kompetencí, pak i přírodní próza má svoje místo v nabídce stávajícím i budoucím čtenářům.

Náš výběr autorů může posloužit jako ilustrace toho, jak mnohotvárné jsou podoby uchopení přírodních motivů v prozaickém díle. Těsnohlídek jako by patřil ještě ke starší variantě, vycházející spíše z intuitivního prociťení a subjektivních nálad. Dokáže však laciné „krasodušství“ lomit odkazem na grotesknost, která také patří k životu, a výsledkem je dodnes živoucí odkaz Bystrouščin. Mahen je poučen vědou (kterou také sám praktikoval) a k tomu zúročil zkušenost lovecké vášně v modu anglického gentlemana. Výsledkem je apel na kultivaci a výchovu budoucích generací. A Tomeček dospěl od mnohotvárné zkušenosti života v divoké přírodě a mezi drsnými lidmi k pozici „lovce beze zbraní“ – okouzleného diváka drobných i zásadnějších epizod různých životů, který má dar soucitu a empatie s „živáčky“⁶⁹ všech úrovní ekologického spektra. Má i dar humoru, fantazie a fabulace.

Všichni tři tak reprezentují každý po svém literaturu, která chce nabídnout důležité sdělení: nejsme na světě sami, nejsme ani jeho středem; jsme ale součástí dění, kterému říkáme život. Nic víc ani my, ani ostatní živí nemáme. Neměli bychom život a možnost jeho pokračování ničit – ani hloupostí a nevědomostí, ani svévolí.

Zdá se, že bude podnětné i obdobné prozkoumání díla dalších reprezentantů uvedeného literárního žánru (např. Pazourek). Především by bylo vhodné pokusit se odhalovat případné filosofické inspirační zdroje a konfrontovat tato zjištění s celkovým zaměřením textů, s tím, zda a v jaké podobě nabízejí etické a výchovné motivy. Důležité bude ovšem i začlenění literárního díla do širšího kontextu historické situace a případných ideologických vlivů – včetně toho, jak na konkrétní díla reagovala dobová kritika.

69 Viz LIBROVÁ, H. *Věrní a rozumní...*, s. 13.

Seznam použitých zdrojů

- BARTUŠKOVÁ, Sylva. Čím všim byl rád. In LACINA, Jan – POLÁČEK, Jiří (eds.). *Odkaz Jaromíra Tomečka*. Brno: VERONICA 2008, s. 68–70.
- BARTUŠKOVÁ, Sylva. *Jaromír Tomeček*. Praha: Československý spisovatel 1981.
- BINKA, Bohuslav. Karel Hynek Mácha, evoluční ontologie a Larry Laudan. In ŠMAJS, Josef (ed.). *Aby Země nebyla jen hrobem: Literatura, kultura, příroda*. Praha: Obec spisovatelů 2011, s. 159–164.
- CARLSON, Allen. Environmental Aesthetics. In ZALTA, Edward N. (ed.). *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* [on-line, cit. 29. 9. 2022]. Dostupné z <<https://plato.stanford.edu/archives/win2020/entries/environmental-aesthetics/>>.
- ČERNOUŠEK, Michal. *Psychologie životního prostředí*. Praha: Horizont 1986.
- ECO, Umberto. *Skeptikové a těšitelé*. Praha: Svoboda 1995.
- FRASER, John et al. Sustaining the Conservationist. *Ecopsychology*. 2013, 5(2), s. 70–79.
- GARRARD, Greg. *Ecocriticism*. New York: Routledge 2011.
- GOLOMBEK, Bedřich. *R. Těsnohlídek*. Praha: Orbis 1946.
- HEAD, Dominic. *Nature Prose: Writing in Ecological Crisis*. Oxford: Oxford University Press 2022.
- HILTNER, Ken (ed.). *Ecocriticism: The Essential Reader*. New York: Routledge 2014.
- HOŠTÁLEK, Antonín. Sláva pozemská je jenom dým: Rozhovor se spisovatelem Jaromírem Tomečkem. In HOŠTÁLEK, Antonín (ed.). *Výprodej: Průřez publicistikou 1990–2005*. Brno: Moravskoslezský kruh 2005, s. 58–61.
- JANÁČEK, Leoš. *Liška Bystrouška: Opera o třech dějstvích na text podle Rudolfa Těsnohlídka*. Praha: SNKLU 1961.
- JEMELKA, Petr. *Reflexe environmentální problematiky v dějinách české a slovenské filosofie*. Praha: Filosofia 2016.
- KLAUS, Václav. *Modrá, nikoli zelená planeta: Co je ohroženo: klima, nebo svoboda?* Praha: Dokořán 2007.
- LACINA, Jan – POLÁČEK, Jiří (eds.). *Odkaz Jaromíra Tomečka*. Brno: VERONICA 2008.
- LEOPOLD, Aldo. *A Sand County Almanac*. Oxford: Oxford University Press 1949.
- LERTZMAN, Renee. *Environmental Melancholia: Psychoanalytic Dimension*. New York: Routledge 2015.
- LIBROVÁ, Hana a žáci. *Věrní a rozumní: Kapitoly o ekologické zpozdilosti*. Brno: Masarykova univerzita 2016.
- MAHEN, Jiří. *Co mi liška vyprávěla*. Praha: Družstevní práce 1947.
- MAHEN, Jiří. Částečná revize ryb dunajské oblasti. In *Sborník Klubu přírodovědeckého v Brně za rok 1926, r. IX*. Brno: Klub přírodovědecký 1926.
- MAHEN, Jiří. *Rybářská knížka*. Praha: SNKLU 1959.
- MAHENOVÁ, Karla. *Život s Jiřím Mahenem*. Praha: Mladá fronta 1978.
- MARCHA, Jaroslav. *Potopený svět*. Brno: Družstvo Moravského kola spisovatelů 1949.
- MUSIL, Libor. *Těžba uhlí, problém prostředí, modernita: Jak ovlivnila ekologická výzva organizaci jedné ostravské šachty*. Brno: Masarykova univerzita 1999.
- ROUTLEY, Richard. Is There a Need for a New, an Environmental Ethic? In *Proceedings of the XVth World Congress of Philosophy*. Sofia: Sofia Press 1973, s. 205–210.

- SEPÄNMAA, Yrjö. *The Beauty of Environment: A general model for environmental aesthetics*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia 1986.
- STEG, Linda – VAN DEN BERG, Agnes E. – DE GROOT, Judith I. M. *Environmental psychology: an introduction*. Malden: British Psychological Society 2013.
- ŠMAJS, Josef. Příroda a kultura – téma pro filosofii, vzdělání i krásnou literaturu. In ŠMAJS, Josef (ed.). *Aby Země nebyla jen hrobem: Literatura, kultura, příroda*. Praha: Obec spisovatelů 2011, s. 123–132.
- TĚSNOHLÍDEK, Rudolf. *Cvrček na cestách*. Praha: Československá obec sokolská 1927.
- TĚSNOHLÍDEK, Rudolf. *Čimčírýnek a chlápci: Povídka jednoho léta*. Brno: Ústřední spolek učitelů 1922.
- TĚSNOHLÍDEK, Rudolf. *Smrt v polích a jiné soudničky*. Praha: Československý spisovatel 1974.
- TĚSNOHLÍDEK, Rudolf. *Vrba zelená*. Praha: Fr. Borový 1925.
- TOMEČEK, Jaromír. *Admirál na Dyji*. Praha: SNDK 1967.
- TOMEČEK, Jaromír. *Lásky*. Praha: Albatros 1981.
- TOMEČEK, Jaromír. *Les u řeky*. Praha: SNDK 1954.
- TOMEČEK, Jaromír. *Mezi dvěma výstřely*. Ostrava: Profil 1972.
- TOMEČEK, Jaromír. *Ryba a hvězda*. Brno: Průboj 1945.
- TOMEČEK, Jaromír. *Stříbrný lipan: Román o rybě*. Moravská Ostrava – Praha: Nakladatelství J. Lukášik 1944.
- TOMEČEK, Jaromír. *Tajemný šupinatec, másličko a petrželka: Fejeton*. Pro přátele přírody a brněnského knihkupectví ČS vydalo propagační oddělení Československého spisovatele. Brno, rok neuveden.
- TOMEČEK, Jaromír. *Vuř se směje: Obrazy z hor*. Brno: Průboj 1944.
- TOMEČEK, Jaromír. *Země révového listu*. Brno: Krajské nakladatelství 1964.
- VIDOMUS, Petr. *Oteplí se a bude líp: Česká klimaskepe v čase globálních rizik*. Praha: Sociologické nakladatelství 2018.
- VLAŠÍN, Štěpán. *Jirí Mahen*. Praha: Melantrich 1977.
- WINDLE, Phyllis. The Ecology of Grief. *BioScience*. 1992, **42**(5), s. 363–366.

Prof. PhDr. Petr Jemelka, Dr.

Katedra občanské výchovy, Pedagogická fakulta, Masarykova univerzita

Poříčí 31, 603 00 Brno, Česká republika

1178@mail.muni.cz

Toto dílo lze užit v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.